

ВІДГОМІН КАТИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ: СТАРОБЕЛЬСЬКИЙ ТАБІР

У статті здійснено спробу історико-юридичного осмислення і оцінки ряду подій, пов'язаних з долею інтернованих польських офіцерів, частина яких перебувала в 1939 – 40 рр. на території Луганщини. Події розглядаються на тлі радянсько-польських відносин. Стаття написана з використанням архівних документів. У дослідженні висвітлюються питання польської історії у наші часи у взаємозв'язку з історією України.

Практично не існує ні однієї нації чи народності колишньої Радянської імперії і країн т.зв. "соціалістичної співдружності", що не змогли б виставити комуністичному режиму свій рахунок обманів і злочинів. Знайомство з архівними матеріалами, які тільки недавно стали доступними для дослідників, дає підставу стверджувати, що "польська карта" цих обманів і злочинів досить велика. Варто згадати хоча б репресії сталінізму проти польського населення України в 30-і роки, що виділялися на тлі всього тодішнього беззаконня і масового терору своєю брутальністю і розмахом. Для посилення своєї влади диктаторська система створює проблему "ворога", причому "ворога" загального – усього народу, усієї країни. "Ворог", звичайно, – це окремі люди, але не тільки вони, а іноді цілі прошарки суспільства, навіть цілі народи, так само, як і цілі інституції (церква, наприклад). Вони піддаються переслідуванню і покаранню частіше навіть не за непокору, а тільки за належність до певної групи. Те ж саме відбулося і з польськими військовополоненими – солдатами, які перейшли на сторону Радянського Союзу добровільно або були взяті в полон. І тих, і інших чекала трагічна доля.

Вперше в історії України серед спроб дати об'єктивну картину трагічних подій 1939-1941 рр., ми торкаємося реального місця, локалізованого в просторі й часі. Піднявши архіви і покази свідків, очевидців тих подій, ми можемо показати об'єктивну картину останніх днів польських офіцерів, які знаходилися в Старобельських таборах для військовополонених.

17 вересня радянський Генеральний штаб визначив 10 сортувально-пересильних таборів (до цього існувало до півтори сотень збірних пунктів) для утримання полонених поляків, де під № 5 значився "Старобельськ (Донецької області) – 8 тис.чоловік". Це такі табори:

1. Оптина Пустинь (ст. Козельськ) – на 10000 чоловік.
2. Путивль.
3. Нілова Пустинь (ст. Осташков).
4. Козельщина (Полтавська обл.).
5. Старобельськ (Донецька обл.) – на 8000 чоловік.
6. Павлушев Бір (ст. Бабишево) – на 10000 чоловік.
7. Юзьський табір (Вязники Горьковської обл.) – на 4 000 чоловік.
8. Оранський табір (Горьковська обл.) – на 6 000 чоловік.
9. Вологодський табір – невідомо.
10. Грязовецький табір – невідомо.

Крім того, у вересні-листопаді 1939 року діяли 138 приймальних пунктів і пересильних таборів [1:115].

У 20-х числах вересня Берія затверджує спеціальні "положення" про військовополонених і про створення Управління НКВС СРСР у справах військовополонених. Зазначалося, що табори організуються для утримання військовополонених, прийнятих від частин РККА, а їхніми задачами є: а) утримання військовополонених в умовах ізоляції від навколишнього населення; б) створення режиму, що виключає будь-яку можливість утечі військовополонених із зони табору; в) агітаційно-пропагандистську і культурну роботу серед військовополонених.

Про те, що з польськими військовополоненими передбачалося поводитися відповідно до норм міжнародного права, говорять затверджені 20 вересня 1939 року Економічною радою при РНК СРСР норми постачання для військовополонених: 800 г хліба, 75 г м'яса, 50 г риби, 30 г рослинної олії і так далі, аж до кількості перцю на добу. Правда, перевірка господарської діяльності таборів показала систематичне порушення норм. Замість 75 г м'яса на день офіцерам видавалося 50 г; рядовим 50 г риби на день замість 75 г. Не склалися щотижневі меню, бракувало овочів. Утримання військовополоненого, включаючи витрати на його охорону, обходилося не набагато більше двох карбованців на "людино-день" [2].

4 жовтня Ворошилов і Шапошников видали наказ:

"За домовленістю з німецьким командуванням встановлюється наступний порядок обміну польськими військовополоненими:

1. Обміну підлягають військовополонені, батьківщина чи постійне місце проживання яких, для тих, яких передають у СРСР, знаходиться на схід, для тих, яких передають німцям, на захід від встановленого кордону.

2. Пункт передачі для військовополонених, яких передають німцям, – Дорогуськ, яких передають у СРСР – Брест-Литовський Хелм.

3. Обмін здійснюється групами по 1500 чоловік, по черзі з кожної сторони. Передача відбувається за списками із зазначенням прізвища й місця народження або постійного місця проживання.

Ворошилов, 20 жовтня 1939 р."

19 листопада 1939 року вийшов наказ Берії зосередити залишених (чи не прийнятих Німеччиною - ?) офіцерів у Старобельському та Козельському таборах, а чинів поліції, жандармерії, прикордонної сторожі й розвідників – в Осташковському (колишній монастир Нілова Пустинь на одному з островів озера Селігер). Туди ж направлялися "непокірливі".

У таборах НКВД перебувало, згідно з довідкою, підписаною П. Супруненьком, 130 242 особи. Початок обміну покладено постановою РНК від 14.10.1939, а постановою від 24.11.1939 була утворена змішана радянсько-німецька комісія з обміну. Обмін здійснювався через Брестський контрольно-пропускний пункт аж до червня 1941 року.

До 22 вересня 1939 року в Європейській Росії було організовано вже 8 таборів, а також 138 пересильних пунктів спеціально для військовополонених. У липні 1940 року число таборів досягло 17-ти, а до кінця 1940-го – 23-х. Штатна чисельність конвойних військ складала вже 38280 чоловік.

Чекаючи на вирішення своєї долі, військовополонені працювали, зокрема, на будівництві автотраси Новоград-Волинський – Львів, на Криворізькому й Запорізькому металургійних комбінатах, у вугільних шахтах Донбасу.

До 1940 року робота з аналізу контингенту полонених поляків була закінчена. У Козельському і Старобельському таборах були зосереджені офіцери й курсанти, а в Осташковському, в основному, поліцейсько-жандармський склад. У Козельському і Старобельському зосереджувалася ще й інтелігенція (у Старобельську більш 1000 чоловік) [1:118]. Старобельський табір розташовувався в 3 км від залізничної станції у колишньому жіночому монастирі й у двох будинках по вул. Володарського (там знаходилися генерали) і вул. Кірова (полковники й підполковники). Він займав територію в 40 тис.м², яку було обнесено кам'яною стіною, а за триметровою зоною – ще й колючим дротом. Табір охоронявся десятьма зовнішніми постами (228-й конвойний полк), у нічний час додатково вводилися дозори з пошуковими собаками. На основній території під житлові приміщення були пристосовані дві церкви, 10 кам'яних і 7 дерев'яних бараків, обладнаних двох'ярусними суцільними нарами з простінками. Приміщення для генералів були обставлені ліжками, столами, стільцями й шафами, для полковників і підполковників –

двоповерховими ліжками. Як відзначалося в звіті начальника табору А.Г. Бережкова, загальна корисна площа складала 5200 м², так що на одного військовополоненого припадало всього 1,35 м² площі і 3,7 м² обсягу будинків.

У Старобельськ привезли майже всіх офіцерів оборони Львова всупереч акту про капітуляцію, згідно з яким їм було обіцяно волю. Протестуючи проти цього, бригадний генерал Францішек Сікорський писав командуючому Українським фронтом Тимошенку: "Маю честь Вам повідомити, що генерал Лянгнер перед від'їздом у Москву передав мені зміст його розмови з Вами. Звідси знаю, що Ви цілком зрозуміли суть нашого рішення, що ми, маючи письмові пропозиції німецького командування про найбільш вигідні для нас умови капітуляції, не поступилися ні перед їхніми атаками, ні перед погрозою остаточного штурму.

Вам цілком було ясно, що ми без усяких сумнівів пішли рішуче на переговори з представниками держави, яка ставить за обов'язок дотримуватися принципів справедливості стосовно народів і окремих осіб, хоча ми ще не мали конкретних пропозицій Червоного Командування. Ви переконалися, що ми до кінця виконали наш солдатський обов'язок боротьби з німецьким агресором і у свій час і у відповідній формі виконали наказ Польського Верховного Командування не вважати Червону Армію за воюючу сторону ...

Я знаходжуся в місті Старобельську, куди спрямовані всі офіцери, що згідно з наказом Польського Верховного Командування здали зброю Червоної Армії не тільки у Львові, але й на інших ділянках території, на яку поширилася Ваша влада як командуючого Українським фронтом... Перебування в Старобельську й обмеження щодо особистої волі є для нас надзвичайно важким. У зв'язку з вищезазначеним і тому, що ми дотепер не звільнені, хоча з цього питання генерал Лянглер спеціально поїхав у Москву, прошу Вас про прийняття всіх можливих заходів для прискорення нашого звільнення. На закінчення хочу Вас запевнити, що я звертаюся до Вас безпосередньо тому, що договір про капітуляцію був укладений через Ваших уповноважених. Сікорський".

23 жовтня 1939 року ці заяви начальник УПСВ Супруненко направив Тимошенку, командарм же переправив його нарком у внутрішніх справ УРСР І.А. Серову, останній – Супруненку. Коло замкнулося. Сікорський розділив долю більшості в'язнів Старобельська.

13 січня 1940 року полковник головного судового відомства польської армії Е. Саський за дорученням полковників, які перебували в Старобельську, передав заяву, у якій просив повідомити, у якості

кого вони затримані. Його аргументи полягали у наступному: військовополоненими їх вважати не можна, оскільки Польща й СРСР не знаходилися в стані війни один із одним, інтернованими – також, оскільки їх затримали на території Польщі ще до того, як вона була включена в СРСР. Якщо їх заарештували як злочинців, він просив висунути обвинувачення, дати можливість зв'язатися з уповноваженим уряду. Пропонувалося дозволити переписку з родинами й близькими, опублікувати списки утримуваних в таборах, звільнити відставних і запасних офіцерів, що не були покликані в армію і т.д. Протестували проти своєї затримки й 130 медиків і фармацевтів, посилаючись на міжнародне право, відповідно до якого лікарі, що виконують свій гуманітарний обов'язок, не підлягають полону [3]. Оскільки вони посилалися на Женевську конвенцію, Бережков попросив московське начальство надіслати йому цей акт "для ознайомлення і керівництва". Сопруненко відповідав: "Женевська конвенція лікарів не є документом, яким ви повинні керуватися в практичній роботі. Керуйтеся в роботі директивами НКВС у справах військовополонених" [4]. Що ж стосувалося заяв лікарів і фармацевтів, реакція було стандартною – їхнє питання буде вирішуватися при загальному врегулюванні проблеми польських військовополонених. У відчаї один із лікарів перерізав собі горло. І все-таки певний ефект документу справив: у числі тих 3 відсотків польських офіцерів, що вціліли в сталінській м'ясорубці, виявилось досить багато військлікарів.

Слід зазначити, що офіцери Старобельського табору відрізнялися більшою організованістю і згуртованістю порівняно з в'язнями інших таборів. Ними була створена каса взаємодопомоги, позичками якої скористалося більш ста чоловік. На чолі цієї справи стояло правління під представництвом майора Людвіга Домеля [5].

Як свідчать архівні матеріали 1939 р., на 19 жовтня із Старобельського табору було звільнено солдат молодшого командного складу – 1783 чоловік, відправлено в інші табори – 2324, залишилося в таборі – 4824 чоловік. Останнє велике перетасування відбулося в листопаді, коли Радянський Союз, відповідно до домовленості, обмінявся з Німеччиною частиною полонених поляків. Німеччина одержувала поляків – уродженців тих областей, які відійшли до Німеччини, а СРСР – з "возз'єднаних" територій. До 15 листопада 1939 року до Німеччини було передано 37133 і прийнято 13544 чоловік. У Старобельську залишалося 3920 чоловік. За іншими даними, на 15 листопада їх було 3946 чоловік, до 15 березня їхнє число скоротилося до 3835. Склад ув'язнених, які там знаходилися, був незмінний до квітня 1940 року. В основному це були кадрові офіцери й офіцери

резерву: 187 полковників і підполковників, 230 майорів, понад тисячу капітанів, 2450 перших і других лейтенантів (старших лейтенантів і лейтенантів), 30 курсантів, 20 професорів вищих навчальних закладів, близько 400 військових і цивільних хірургів, понад 600 льотчиків, весь колектив Інституту хімічного захисту, майже весь інститут по озброєнню Війська Польського, 112 капеланів, 8 генералів (Ф.Сікорський, командуючий обороною Львова – К.Плісовський, заступник командира Новогрудської кавалерійської бригади, керівник оборони Бреста П. Скуратович, керівник оборони Дубно – Л.Білевич, С.Галлер, О.Ковалевський, К.Луковський-Орлик, Л.Скерський, якому виповнилося 73 роки і який давно перебував у відставці), безліч учителів, поетів, письменників, журналістів, бізнесменів, суспільних і політичних діячів. Так, у таборі знаходилися віце-президент антигітлерівської ліги в Польщі А.Енгер і рабин Війська Польського Барух Штейнберг. Цей список можна продовжити багатьма відомими іменами вчених, які до війни не мали ні найменшого відношення до армії і мобілізованих на посаду офіцерів запасу лише через агресію Німеччини. Наприклад, професор ботаніки Познанського університету офіцер запасу Едвард Ральський. Був також відомий педіатр Казимеж Дадей, який очолював дитячу туберкульозну клініку при знаменитому на увесь світ Ягеллонському університеті.

19 вересня Берія підписав наказ № 0308, відповідно до якого утворювалося Управління НКВС СРСР у справах про військовополонених. Його очолив капітан, у подальшому майор держбезпеки П.К. Супруненко і полковий комісар С.В. Нехорошев [1:118].

Ситуацію в таборі контролювали з Москви. Сюди неодноразово найжджали з центрального апарата НКВС, особливо капітан Єфімов. Досить старанно працювала агентура. Уже до 20 жовтня вони виявили нібито "антирадянську націоналістичну організацію".

Виявлених "контрреволюціонерів" пропонувалося брати на оперативний облік, заводити на них агентурні справи, які повинні були вести особливі відділи військових округів і військових прокурорів. Особливим відділенням таборів пропонувалося інформувати про свою діяльність начальника табору, але підкорялися вони особливому відділу військового округу.

У Старобельський табір ще в жовтні виїхав начальник 3 відділення ГУЛаГа, капітан держбезпеки Трофимов. Особливе відділення настільки "енергійно" узялося за роботу, що вже в жовтні-грудні виявило декілька "контрреволюційних" організацій і груп. Були арештовані й вивезені з табору капітан Мячеслав Еверт, майор Людвіг Дамань і поручик Станіслав Кволек. "Контрреволюційною" була визнана "Каса взаємодопомоги", сюди ж були занесені

просвітительські лекції з ботаніки, біології, психології, наприклад, "Економіка бджільництва", "Психологія полону" і ін. З особливою старанністю фіксувалися висловлення в захист Польщі, її уряду, симпатії до союзників і антинімецькі настрої. Від уваги начальства таборів не вислизнуло, що 15 березня польські офіцери урочисто відзначили день народження Пілсудського.

Як видно, бригади НКВС, прислані в Козельськ, Старобельськ і Осташков, до початку лютого в основному закінчили оформлення слідчих справ на військовополонених.

У наркоматі Берії вже плелася смертельна павутина для полонених. У листі Сталіну Берія писав: "Військовополонені офіцери й поліцейські, перебуваючи в таборах, прагнуть продовжувати контрреволюційну пропаганду, кожний із них тільки й чекає, щоб мати можливість активно включитися в боротьбу проти радянської влади". НКВС СРСР вважає за необхідне справи всіх полонених розглянути в особливому порядку (без виклику арештованих, без пред'явлення обвинувачення і постанови про закінчення наслідку) із застосуванням вищої міри покарання – розстрілу. Сталін, Ворошилов, Микоян, Каганович, Молотов, Калінін погодилися. У таборі почали готувати слідчі справи. До 10 лютого 1940 року вони, в основному, були підготовлені на кожного полоненого.

На початку березня зі Старобельського табору в Москву були відправлені 10 ксьондзів. Але це була тільки репетиція. 23 березня зі Старобельська в Москву направляється 760 справ. Приймаються енергійні заходи по забезпеченню безперебійного й надійного конвоювання етапів зі Старобельська, Козельська й Осташкова.

При конвоюванні з табору в табір здійснюваний НКВС обшук військовополонених був мало ефективний. Один із доказів цього міститься в оперативно-інформаційному зведенні від 10.11.1940: "12 серпня ц.р. при доставці одного військовополоненого у в'язницю м. Москви при обшуку в нього було виявлено 2 кг 322 г золота. Золото знаходилося в двох полотняних поясах. До цього військовополонений конвоювався військами кілька разів. Спочатку зі станції Шепетівка в Старобельський табір, потім зі Старобельська в Юхновський табір, з Юхновського табору в Грязовець, а з Грязовця в Москву. Зазначений факт свідчить про те, що обшук конвою є низької якості, унаслідок чого заховане золото не було виявлене.

Начальницькому складу необхідно звернути увагу на проведення більш ретельного обшуку військовополонених, прийнятих із таборів.

Надалі обшук військовополонених робити на однакових підставах з полоненими" [6].

З чого випливає, що до середини листопада 1940 року полонені обшукувалися на деяких особливих підставах.

Як свідчить картка обліку службової діяльності 230-го конвойного полку, у другій половині травня 1940 року рота, що охороняла Старобельський табір, була знята, 20.5.1940 вона повернулася в пункт постійної дислокації – Ростов-на-Дону.

Очолював ГУКВ НКВС СРСР із моменту його утворення комбриг, згодом генерал-лейтенант В. М. Шарапов, у квітні 1940 року він був нагороджений орденом "Червона зірка". Це свідчить, що він добре виконував поставлені завдання, тому і обіймав свою посаду аж до липня 1941 року.

У наказі конвойним військам № 31 від 10 грудня 1939 р. ми читаємо:

"Високу організованість і мобільність виявили частини 13 дивізії і 15 бригади, які зуміли в короткий термін переключитися на конвоювання й охорону військовополонених. Виконали на "відмінно" задачу Наркома Внутрішніх Справ СРСР, не допустивши жодної втечі, частини 13, 14, 15, 17 і 19 бригад" [7].

В огляді стану служби конвойних військ НКВС СРСР 1940р. зазначено: "1-й квартал 1940 р. характеризувався високим навантаженням для частин військ 11, 12, 14, 15, 16 бригад і для 13-й дивізії. Службове навантаження військ зазначених з'єднань характеризувалося виконанням особливих завдань Наркома Внутрішніх Справ СРСР з охорони приймальних пунктів, таборів військовополонених і конвоювання спецпереселенців із західних областей УРСР і БССР" [8].

Охорону Старобельського табору ніс 230-й полк 16-й конвойної бригади, дислокований у Ростові-на-Дону, командиром полку був майор Шевцов. Посаду начальника Старобельського табору займав капітан НКВС Бережков, комісаром був Кіршин.

Уже 25 листопада 1939 року в таборі була розкрита підпільна антирадянська організація. А принагідно, з викриттям змови, було організоване соціалістичне змагання між в'язнями Старобельського і Козельського таборів. У Старобельську офіцери мостили дороги, будували аеродроми, розбирали на цеглини церкву.

У квітні 1940 року будь-яке переписування з таборами, де знаходилися польські офіцери, припинилося.

Незабаром у Старобельськ були спрямовані вищі функціонери НКВС – Трофімов, Єфімов і Єгоров. Основним змістом діяльності чинів НКВС у таборі була фільтрація полонених для подальшого так званого "оперативно-чекістського обслуговування". На кожного було заведено досьє. В'язнів допитували, іноді по кілька разів, причому

слідчі вражали співрозмовників своєю поінформованістю. Нікому не було відомо, хто буде викликаний на допит. Проводилися вони один на один зі слідчим, частіше вночі, по кілька годин. Кожен викликаний офіцер повинний був докладно розповісти про свою позицію в житті, а потім про рідних, товаришів, про погляди на політичні події. Слідчий давав зрозуміти, що інформацію про них збирають із різних джерел. Усіх військових фотографували, деяких двічі.

У листі 3 5866/5 від 31.12.1939 Берія наказував, аби у січні 1940 р. справи усіх польських військових було завершено.

У світлі існуючих документів можна стверджувати, що слідство закінчилося наприкінці лютого – початку березня 1940 р.

Про роботу комісій у таборах, де містилися військовополонені польські офіцери, оповідає у своїй книзі "Катинський ліс" письменник Р. Святєк, ґрунтуючись на спогадах офіцерів, які перебували в Козельську й Старобельську: "На початку 1940 року всі три табори відвідали комісії з контролю за утриманням військовополонених, у ході роботи яких ув'язненим були зроблені щеплення проти тифу й холери, з'ясовані й зафіксовані такі дані по кожній людині, як дата й місце народження, адреса останнього місця проживання, рід занять до війни і де він має намір оселитися після звільнення з полону".

По закінченні слухань у таборах, в основному в Козельському й Старобельському, були настрої надії й оптимізму, поширювалися чутки про швидке звільнення. Функціонери влади табору не приховували, що рішення вже прийняте, але яке – не знають.

Добрий настрій підкріплювали анкети, роздані для заповнення, в яких запитували про те, куди хотів би поїхати офіцер після звільнення з табору.

Рішення про розстріл військових Козельська, Старобельська й Осташково, як стверджують російські історики, було прийняте на засіданні Політбюро ЦК наприкінці лютого – початку березня 1940 р.

Опубліковані в книзі польського історика Ч. Мадайчика німецькі документи свідчать, що на початку 1940 року між СРСР і Німеччиною йшли переговори про подальший обмін військовополоненими. Наявні в польській літературі свідчення суперечливі, жодне з них не підкріплене документами. За заявою одних, СРСР відмовився прийняти близько 50 тисяч жителів Західної України й Західної Білорусії, інші стверджують, що саме Німеччина не побажала прийняти польських офіцерів і це вплинуло на їхню долю. Наскільки можна судити, в березні "у верхах" СРСР вирішувалося питання про подальше існування таборів. Документи свідчать про відправлення інтернованих, які знаходилися в Донбасі й Криворізькому басейні, у північні райони СРСР і на захід, до кордонів, для використання на

військовому і дорожньому будівництві. Туди відправляли тих, котрі в проханнях про звільнення з таборів заявляли про свою прихильність до соціалізму й бажання служити новій батьківщині, "щоб вони справою довели свої слова". Туди ж для використання за фахом відвозили медперсонал. Рушили й офіцерські табори. З Козельська перший ешелон вийшов 3 квітня, другий – 6 квітня 1940 року, зі Старобельська перший – 5 квітня 1940 року. Комісар Старобельського табору знав, що ешелони йдуть до Харкова. Комісар Козельського табору повідомляв, що інтерновані знали, що їх везуть у Смоленськ (Про це свідчили написи, зроблені поляками на стінах вагонів). Про відправлення в Смоленськ в'язням сказав один із радянських офіцерів, який супроводжував ешелони – політрук Федоров, за що був покараний. Документів, які описують хід і напрямок евакуації Осташківського табору, знайти не вдалося. Відомо тільки, що звідти вибуло 6787 чоловік. Від табору залишилося 112 військовополонених. З Козельська відправлено 4404, залишено 205 чоловік. Зі Старобельська – відповідно 3896 і 78. Усього з трьох офіцерських таборів вивезено, за даними на 1940 рік, 14 587 чоловік [9:35].

У таборі, який знаходився в Старобельську, у день евакуації 5.04.1940 року в цілому було 3920 чоловік (за іншими даними – 3820). Офіцерів невеликими партіями виводили з монастиря, біля 2-х кілометрів конвоювали до залізничної станції, вантажили в теплушки і передавали в розпорядження Харківського НКВС.

Свідок подій Юзеф Чапський згадував: "Із усіх цих військовополонених тільки 79 удалося врятуватися від кривавої бойні, я один із них. Інші пропали безвісти, незважаючи на кількаразові й наполегливі спроби, які починалися з тих пір, щоб довідатися про їхнє місцезнаходження... Я виїхав зі Старобельська 12 травня з групою 16 чоловік. На стелі й простінках вагонів написи з останніми датами: "Ми повинні висадитися в околицях Смоленська", "Нас направляють у Смоленськ"... Після довгого шляху через Харків і Тулу ми прибули до Смоленська. Нас помістили в табір у великому лісі. Він називався Павлицев Бор і був оточений прекрасними деревами. Там ми зустріли 200 товаришів із Козельська, 120 – з Осташкова і 63 – зі Старобельська. Останні були евакуйовані 25 квітня, незалежно від іншої групи ешелону. Тоді був відданий наказ про те, щоб вони трималися зовсім осторонь від інших, тому що будуть евакуйовані в особливих умовах. Ця група з 63-х чоловік, плюс наша – в 16 чоловік, і приблизно 10 офіцерів, евакуйованих узимку, – це усе, що залишилося від чотирьох тисяч військовополонених Старобельська..." [9:35]

Уже під час війни, 14 листопада 1941 року польський посол Кот на аудієнції в Сталіна піднімає питання про Старобельськ.

"Посол: Жоден із офіцерів не прибув до нас із табору в Старобельську, закритого навесні 1940 р.

Сталін (перебиваючи): Я перевірю. Однак після звільнення багато чого могло статися. Як звали командуючого обороною Львова? Лангер, якщо я не помиляюся.

Посол: Генерал Лангер.

Сталін: Цілком правильно, генерал Лангер. Ми звільнили його торік. Ми привезли його в Москву, розмовляли з ним. Потім він зник за кордоном, ймовірно в Румунії (Молотов киває)... "[10:4]

Але ні в Румунії, ні, тим більше, у Манчжурії, як намагався запевнити поляків Сталін, не виявилось польських офіцерів. У квітні 1943 року нацистська окупаційна влада оголосила, що в Катинському лісі поблизу Смоленська ними виявлене масове поховання польських офіцерів. Німці створили комісію при участі Міжнародного Червоного Хреста (у ній брали участь також представники Польщі, спеціально привезені з Варшави), яка прийшла до висновку, що польські офіцери були розстріляні органами НКВС у квітні 1940 року."

У червні 1990 р. в Харкові місцевими краєзнавцями виявлене місце масового поховання жертв сталінських репресій, що знаходиться в кварталі № 6 Лісопаркової зони. Там поховано більш 1760 радянських громадян, розстріляних за вироками судів і рішеннями позасудових органів, а також незаконно страчених у 1940 р. військовослужбовців-поляків, кількість яких з'ясовується.

За твердженням Кравцова П., жителя міста Старобельська, який вивчає історію міста, у сорокових роках минулого сторіччя біля будинків №6 і №7 кварталу імені Пархоменка міста Старобельська, в загальній могилі у нічний час здійснювалися поховання польських офіцерів.

Ці факти підтверджуються свідченнями осіб, які проводили будівельні роботи в 1960 р. на цьому місці. Вони стверджують, що коли вирили котлован біля будинків №6 і №7, то виявили, як з'ясувалося потім, трупи шести польських офіцерів.

Наприкінці квітня 1994 року в Старобельську організаторська робота Генерального консула Польщі в Україні Томаша Леонюка, польської Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва, Луганського Товариства аматорів польської мови і культури "Варшава", Старобельської райдержадміністрації завершилася не тільки підписанням договору про увічнення пам'яті польських офіцерів, але й активними діями. Чотири дні, без перерв на обід, працювала над ексгумацією решток співвітчизників група експертів з Польщі, яку очолювали генеральний секретар Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва Андрій Пшевозник і доктор археології Міріан Глозек. Що

удалося з'ясувати в ході ексгумації? На старому цвинтарі виявлено не 33, як передбачалося, а 48 решток. Вчені переконані, що це ще не все. Польські могили знаходилися на самій околиці міського цвинтаря, до них упритул підступили гаражі й дорога, цілком можливо, що їх було більше, й частина втрачена безповоротно. На жаль, план цвинтаря не зберігся, є тільки уривчасті спогади городян, так що вся робота здійснювалася інтуїтивно.

Дослідники переконані, що вони знайшли раштки саме своїх співвітчизників, які померли понад 50 років тому, адже більшість були кинуті в могилу в нижній білизні (а це була англійська білизна, що підтвердили знайдені гудзики). Певно, їх відвозили на цвинтар прямо з табірної лікарні.

На двох рештках виявлені офіцерські мундири польської армії, знайдено гаманець з одним грошем (суто польська прикмета), два поіржавілих ножі, ложка, миска, чотири гудзики. Усі ці предмети будуть передані в Катинський музей Варшави.

В історію другої світової війни Старобельськ ввійшов у трагічному сполученні "Катинь. Козельськ. Старобельськ. Осташкове". 31 червня 1981 року на військовому цвинтарі у Варшаві був встановлений великий пам'ятник у формі величезного хреста, на якому висічені слова: "'Козельськ. Старобельськ. Осташково", а на плиті напис – "Катинь" і герб Польщі.

В Україні також шанують пам'ять розстріляних польських офіцерів, про що свідчить відкриття до 60-річчя Катинської трагедії, названої поляками Голгофою Сходу, меморіалу розстріляних 4300 поляків-в'язнів Старобельського табору у Харкові, а також відкриття в 1994 р. у Старобельську польського військового меморіалу.

У 1998 році президенти України й Польщі Леонід Кучма й Олександр Квасневський прийняли історичне рішення про будівництво українсько-польського Меморіалу в 6-му кварталі Харківського лісопарку, де за три довоєнних роки сталінські кати убили й таємно поховали близько десяти тисяч росіян, українців, білорусів, вірменів, латишів, євреїв, естонців, німців, молдаван, грузинів, болгар, греків – представників майже всіх національностей колишнього Радянського Союзу. Серед замучених у катівнях НКВС майже половина – поляки.

Будівельники меморіального комплексу слово своє стримали. Побудований цілком за кошти Республіки Польща, він був відкритий 17 червня 2000 р.

Поступово політичний аспект цієї лиховісної події зникає і залишається трагічна сторінка історії, котру людство збереже у своїй пам'яті як урок, як нагадування і застереження нащадкам.

Список використаних джерел та літератури

1. Примуш Н.В. Компаративный анализ тоталитаризма и авторитаризма // Международная жизнь.- 1990. - №5.- С. 115-118.
2. Російський Центральний Державний особливий Архів (далі – РЦДОА).- ф.3 – Оп.1. – Спр.1. – Арк.18 – 25.
3. РЦДОА. – ф.1.- Оп.2.- Спр.1.- Арк. 173 – 175.
4. РЦДОА.- ф.1.- Оп.2.- Спр.10. – Арк.73.
5. РЦДОА. – ф.1. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 22 – 23.
6. Російський Державний Архів Радянської Армії (далі – РДАРА). – ф.40. – Оп.1. – Спр. 182. – Арк.265.
7. РДАРА. – ф.40. – Оп.1. – Спр. 69. – Арк.60.
8. РДАРА. – ф.40. – Оп.1. – Спр.73. – Арк.31.
9. Арендт Х. Истоки тоталитаризма // Новое время. – 1990. - №16. – С. 30-48.
10. Святэк Р. Воспоминания офицеров, содержавшихся в Козельске и Старобельске // Русский вестник. – 1993. - №3 - С. 2 -18.

W.W. Sniegirow. Tragedie Katyńskie: Starobielski obóz.

Autor artykułu robi próbę historyczno- prawną, ocenia szereg wydarzeń związanych z losem internowanych polskich oficerów, część których przebywała w latach 1939-40 na terenach ługanszczyzny Wydarzenia rozpatywane są na tle radziecko-polskich stosunków. Artykuł został napisany na podstawie materiałów archiwalnych.

V.V. Snyegiryov. The Katyn Tragedy Ecco: Starobelsk Camp.

The author makes an attempt at historical and juridical comprehension and assessment of a number of events corrected with the destiny of the interned Polish officers the unit of which was dislocated in the territory of Luganshchyna in 1939-40. The events are regarded on the background of Soviet-Polish relations. The article is written with the use of archive materials. The research is believed to arouse the interest of a wide circle of readers concerned with recent Polish history in correlation with the history of Ukraine.